

Porijeklo, definicije i rasprostranjenost poljoprivrede s djelomičnim vremenom*

Prof. dr Corrado Barberis

Kombinacija poljodjelskih i nepoljodjelskih djelatnosti ima i u Italiji dugu tradiciju. U Lombardiju iz XVII stoljeća Manzoni smješta svog junaka Renza — literarnog prototipa radnika-seljaka i protagonistu talijanskog nacionalnog romana *Zaručnici*. »Lorenzo ili, kako su ga svi običavali nazivati, Renzo« — piše Manzoni — »bavio se predenjem svile, zanimanje koje je također bilo nasljedno u njegovoj porodici (...) Osim toga, Renzo je posjedovao malo imanje koje je dao drugima da ga obrađuju, a i sam je na njemu radio kad je kolovrat mirovao; tako se, s obzirom na svoje prilike mogao smatrati imućnim«.¹

Dakle, već u prvoj polovici prošlog stoljeća (Manzoni je objavio posljednju nakladu romana u 1840. godini) jasno se ispoljavaju neka obilježja koja još i danas označavaju mješovita gospodarstva: u takvim se domaćinstvima raspolaze razmjerno većom količinom novca industrija služi kao sigurnosan ventil u razdobljima niske konjunktore. Ona omogućava uzdržavanje članova domaćinstva koji žive na vlastitom komadiću zemlje i, najzad, postoji isprepletenost poslova. Renzo je radnik u predionici, samostalan radnik na svojem imanju, štoviše *on je i poslodavac*: zapošljavao je tuđu radnu snagu u vrijeme kada je sam radio u fabrici.

Ovo mnoštvo uloga, ova izmiješanost položaja u zanimanju uostalom nije tipična za Italiju koliko za sam fenomen u kojem je riječ.

O seljacima-radnicima(radnik je dakle upotpunjavao seljaka, a ne obrnuto) piše već Michelet, kada spominje vrhovnog zapovjednika vandejske vojske Cathelineaua.² O »nadničarima — posjednicima« i o »radnicima-poljodjelci-

* Ovaj je prilog Corrado Barberis, profesor ruralne sociologije na Rimskom sveučilištu i direktor Nacionalnog instituta za ruralnu sociologiju, posebno priredio za naš časopis.

¹ A. Manzoni: *I promessi sposi*, cap. II.

² J. Michelet: *Histoire de la Révolution française*, tome II, libro X, Ed. Pléiade, 267. Biografske napomene što ih prilaže G. Walter, iako prikazuju Cathelineaua kao »običnog seljaka«, ipak mu dodjeljuju dvostruko zanimanje — tkalca i kočijaša. (*Ibidem*, p. 1289). Naprotiv, prema klasičnom *Nouveau Larousse* radilo bi se o sitničaru (pokućarcu, torbaru; franc. mercier, tal. merciaio, op. pr.).

ma« ili pak o »manuelnim radnicima-poljodjelicima« u više navrata govori Le Play u svojoj monografiji o *Zakupniku* (franc. *bordier*, op. pr.), sitnom seljaku nepoljodjelcu, ali koji raspolaže vrtom i stokom, iako se iz srca Francuske ponovo lansira figura pikardijskog *domaćina*³ (francuski *ménager*, op. pr.), zatnlije koji raspolaže malim zemljišnim površinama.⁴

Stoga iznenađuje dugotrajan hod koji je bio potreban da bi jedan tako zgodan izraz prešao od obale Seine na drugu stranu Rajne. Ako se stručnjaci nisu zabunili, njemački prijevod (*arbeiterbauer*) pojavio se u Njemačkoj tek za vrijeme depresije godine 1930, koja je označila kraj Vajmarske republike.⁵

Bez obzira na to da li Micheleta možemo smatrati ocem »seljaka-radnika«, sigurno je da su u njegovu junaku već sadržane sve nedoumice u vezi s pojmovnim određenjima, koje još i danas od *part-time* čine jedan kontraverzan fenomen. Tome znatno pridonose i statističke nepreciznosti koje ga prate.

Cathelineau, vrhovni zapovjednik vandejske vojske, »potjecao je iz porodice seljaka-radnika i, kao sin zidara, sam je bio zidar. Pošto se oženio i opteretio s mnogo djece, bio je prisiljen da zarađuje. Nužda ga je učinila dovitljivim, pa se prihvatio više zanimanja. Budući da je samo povremeno radio na građevinama, preo je vunu, a njegova žena lan.« Što je on zapravo bio: zidar-prelac i seljak (ali više prema pripadnosti određenoj sredini i staležu nego prema zanimanju), ili kočijaš, ili još nešto drugo? Ako je historijska istina uvijek i kronika, onda je malo značajno da li je Michelet s većom ili manjom preciznošću dao pojedinačan opis raznovrsnih zanimanja generalisimusa. Slika je možda stvarnija (baš zato što je manje egzaktna) ako se kroz svijet naizmjeničkih djelatnosti iskazuje koprenu maglovite statistike.

Upravo zbog nesigurnosti pojmovnih određenja, moglo bi se reći da je svako od njih, na svoj način, istinito. I kao što bijela boja nije jedna nezavisna kromatična impresija već brzi slijed svih duginih boja, tako i seljak-radnik — ta neodređena profesionalna figura, odražava široku ljestvicu naizmjeničnih djelatnosti i, rekli bismo, jedno sociološko duševno raspoloženje. Da li je tu riječ o integraciji dviju civilizacija — tradicionalne poljoprivrede i moderne industrije, ili o prostom bavljenju dvjema djelatnostima, ili je možda riječ o porodicama koje smišljaju zajedničku strategiju gospodarskog razvika, unutar podjele rada između svojih članova, ili naprosto o pojedincima koji istodobno imaju više zanimanja?

O odgovoru na ovo pitanje zavisit će — pored mjerenja fenomena — i sam vrijednosni sud što će ga sociolog već prema vlastitoj filozofiji eventualno izraziti. Na razini porodice, mješovita će djelatnost po svojoj prilici utjecati na prihvaćanje davnog poziva Tencha Coxea, suvremenika Washingtona, da se u selo uvede tvornica kako bi se »uštedio golem izdatak za plaće, živežne namirnice, odjeću i stanove radnika, zahvaljujući baš neodvajanju ljudi od njihovih imanja«.⁶ Naprotiv, na nivou pojedinca, na vidjelo će češće izaći kolebanje — kakvo je ispoljavao i Juillard: »Ne čini li vam se ponižavanjem

³ F. le Play: *Les ouvriers de l'occident*, tome VI, Tours, 1878, pp. 94—109. (Monografija datirana 1848.)

⁴ Ph. Pinchemel: *Structures sociales et dépopulation rurale dans les campagnes picardes de 1836 à 1936*, Paris, 1957, pp. 86—89.

⁵ U svojem članku »Stellung und Bedeutung des Bodenverbundenen Industriearbeiters«, u *Berichte über Landwirtschaft*, mart 1959, H. Roehm pripisuje ovaj prijevod radu E. J. Fuchsa i drugova: *Die Ländliche Vererbung, in Württemberg und Hohenzollern*, objavljenom u Leipzigu 1930. godine na inicijativu M. Seringa i C. Dietzea. I izrazi *kovo-rolnik* (Cehoslovačka) i *chlopy-robotniki* (Poljska) natkuju francuskom izvorniku.

⁶ L. Marx: *The machine in the garden*, New York, 1964, p. 157.

ljudske ličnosti okolnost da je radnik-seljak, ta hibridna jedinka, onemogućen da stekne svoju klasnu svijest i da brani svoje profesionalne interese?⁷

Ali, da bi se o nečemu prosuđivalo potrebno je da se ono brojčano odredi, a da bi se brojčano odredilo potrebno ga je prethodno definirati. Prva od iskršlih nesuglasica potječe od dvojnog značenja izraza *part-time*. Izrazom »s djelomičnim vremenom« (à tempo parziale) obuhvaćeni su svi oni koji dotičnom sektoru djelatnosti — u stvari poljoprivredi posvećuju samo jedan dio svoga raspoloživog rada — bilo da je preostalo vrijeme upotrebljeno u različite produktivne djelatnosti ili, naprotiv, da je provedeno u dokolici, koja je često prinudna. Tako je francusko istraživanje od 1963. godine ustanovilo da na poljoprivrednim gospodarstvima ima 2.659.400 djelomično uposlenih osoba; od njih je 559.670 bilo aktivno i izvan vlastitog gospodarstva. Ostali, a to znači golema većina, naprosto su bili bez nekog stalnog posla.⁸

Prema analogiji, u Italiji je nepotrebno tražiti *part-timerse* u tromjesečno iskazanim serijama djelomično uposlene radne snage. S manje od 32 sata tjedno iskazani su nepotpuno uposleni (sottoccupati), a ne i naizmjenično uposleni (gli alternanati). To nije učinjeno bez nekog opravdanog filološkog razloga, jer radnik-seljak i njemu slični spadaju među višestruko uposlene (pluriooccupati), a ne među polu uposlene (semioccupati). Nije slučajno da ih jedna vinjeta američkog Extension Servicea prikazuje kao mučene problemom kako da sebe nazovu. Da li su to poljoprivrednici s *djelomičnim radnim vremenom* (a tempo parziale) ili s *polovičnim radnim vremenom* (a un tempo e mezzo), ili pak s *neutrošenim vremenom* (a tempo risparmiato), (što bi na talijanskom značilo a tempo perso = s *izgubljenim vremenom*)? Zato bi vrijedilo krenuti novim putovima i nazvati ih uposlenima na dvije strane ili dvostruko uposlenima (bi-impiegati), mnogostruko uposlenima (occupati multipli), ili naprosto »mjesečarima« (chiardiluna, moonlighters) Ovaj posljednji izraz značio bi povodjenje za maštom koju sugerira rad obavljen pod svjetlošću zvijezda, pa čak i pod manje poetičnom svjetlošću traktorskih farova.⁹

To što vrijedi za osobe vrijedi i za gospodarstva. U Ujedinjenom kraljevstvu situacija je slijedeća: gospodarstva koja nisu u stanju da apsorbiraju 275 radnih dana godišnje na području Engleske-Walesa, 250 u Škotskoj, 200 u sjevernoj Irskoj, smatraju se gospodarstvima s polovičnom usposlenošću. Podatak da je u cijeloj kraljevini Elizabete II oko 168.000 gospodarstava od ukupno 349.000 — koliko ih je u junu 1968, bilo s površinom iznad jednog akra — bilo uvršteno u kategoriju *part-time*, istovremeno ne znači da 48% britanskih zemljišnih gospodarstava vode osobe ili porodice koje obavljaju dvostruku djelatnost.

Osobe s naizmjeničnim uposlenjem koje su eventualno odsutne na mnogim sitnim gospodarstvima, mogu se na gospodarstvima pojavljivati s punim uposlenjem.

⁷ E. Juillard: *La vie rurale dans la Basse Alsace*, Strasbourg, 1953, p. 413. Ozbiljna zapažanja o naizmjeničnoj uposlenosti izražena su i u istraživanju R. Rubattela: *Ouvrier-paysans en Suisse*, Brugg, 1959. On primjećuje kako se radnici u fabrici odmaraju od teškog posla što su ga već obavljali na vlastitoj njivi.

⁸ Ministère de l'Agriculture: *La population vivant dans les exploitations agricoles*, 1967. Radi se o istraživanju koje je provedeno 1963. na 10% poljoprivrednih gospodarstava, objavljenom u četiri sveske, s obiljem tabelarnih prikaza. Istraživanjem je rukovodio C. Laurent. (U izradi izvještaja surađivao je J. C. Pingvent-Rousseau). U Italiji se uposleni i nepotpuno uposleni označavaju prema sektoru u kojemu su pretežnim dijelom radno aktivni.

⁹ C. A. Sargent: *Managing the Part-time Farm*, Purdue University, March 1966.

Prema popisu poljoprivrede od 1964,¹⁰ u Sjedinjenim Američkim Državama, gospodarstva su klasificirana kao komercijalna, nasuprot *part-time* gospodarstvima, i ostvarila su čisti poljoprivredni prihod u ukupnom iznosu od 8,9 milijuna dolara, a druge dopunske prihode u iznosu od 8,4 milijuna dolara. Čak i u razredu iznad 40 tisuća dolara prihoda, jedan ne beznačajan sloj gospodarstava ima svog poduzetnika s polovičnom uposlenošću. Ovu prividnu kontradikciju gospodarstava koja su službeno klasificirana kao gospodarstva s punom uposlenošću ali čiji šef — da ne spominjemo druge članove porodice — radi izvan gospodarstva i ima izvanjske prihode, susreće se i u drugim zemljama, kao što su npr. Savezna Republika Njemačka¹¹, ili Švedska¹², gdje se *part-time* definira više prema veličini gospodarske jedinice nego prema stvarnoj uposlenosti.

U Italiji je popis od 1970. godine uzeo u obzir samo osobe koje istodobno rade na gospodarstvu i izvan njega. Stoga su ostali nezabilježeni brojni šefovi gospodarstava ili njihovi pomoćnici koji su isključivo uposleni na drugim imanjima ili drugim sektorima djelatnosti. Otud proizlazi da je nepotpuno obuhvaćena zastupljenost fenomena uzetog u cjelini. On se na taj način ograničava na naizmjeničnu uposlenost u pravom smislu riječi.¹³

Da bi se izašlo iz tog labirinta, Nacionalni institut za ruralnu sociologiju (u daljnjem tekstu INSOR) predložio je jednoj radnoj grupi FAO (pod predsjedanjem Michela Cépèdea) slijedeću definiciju *part-time* gospodarstva: *part-time* gospodarstvo je ono u kojem (a) šef, ili (b) pomoćnici, ili pak i šef i pomoćnici vrše i druge profesionalne djelatnosti, (1) dopunske, i to ili (2) pretežno ili (3) isključivo u I) poljoprivredi, ili II) u zanatskoj industriji, ili pak (III) u trgovini i uslugama. Ova definicija točno naznačava:

1) da u stvarnosti *part-time* ne čini gospodarstvo već porodica koja to gospodarstvo vodi;

2) da je moguće konstruirati jedan kontinuum spomenute parcijalnosti, s obzirom na dvostruku aktivnost u kojoj učestvuju pojedinci ili porodice, s različitim intenzitetom i modalitetima zaposlenosti;

3) da obilježje parcijalnosti proizlazi iz djelatnosti osoba, a ne iz prirode njihova prihoda. Poljoprivredna porodica, koja je nosilac drugih prihoda, bit će porodica s djelomično poljoprivrednim prihodom, ali nju nije moguće definirati kao djelomično poljoprivrednu porodicu prema vremenu i radnoj aktivnosti;

4) da parcijalnost pretpostavlja podjelu same zaposlenosti (slabe ili intenzivne — u njezinoj sveukupnosti) između dvaju sektora profesionalne djelatnosti, ili barem između dvije pozicije unutar iste profesije (na primjer poljoprivredni vlasnik i nadničar). Stoga *part-time* gospodarstvo neće biti ono gospodarstvo (koliko god ono bilo sićušno) čija je radna snaga njemu isključivo posvećena, i zato nepotpuno uposlena.

Iskuljučiva gospodarstva su ona na kojima niti jedan član porodice ne radi izvan gospodarstva; *parcijalna* su ona na kojima je rad članova pretežno

¹⁰ U. S.: *Bureau of the Census*, vol. III, 1968, parte 3, pp. 14.

¹¹ Pogledati dvije lijepe sveske priređene od U. Werschnitzkyog u *Nebenberufliche Landwirtschaft*, in *Berichte über Landwirtschaft*, Sonderheft 180 (1965) pp. 63 i Sonderheft 184 (1968) pp. 46.

¹² OCDE: *Les faibles revenus*, Suède, Annexe II, Tabl. 3.

¹³ Nije slučajno da prethodne napomene uz drugi popis poljoprivrede ističu da »što se tiče šefa, podaci se odnose na osobu koja je faktički vodila gospodarstvo, a koja može i da ne bude glava porodice u tradicionalnom smislu«.

uložen u gospodarstvo; *nuzgredna* su ona gospodarstva na kojima ta aktivnost ima često dopunski karakter u odnosu na druga zanimanja. To bi, eto, bila gospodarstva poredana po stupnju prisutnosti vanjskih radnih aktivnosti, o kojima je za zemlje Evropske ekonomske zajednice INSOR napravio jednu sasvim aproksimativnu procjenu.

Tabela 1

Procjena broja porodica s poljoprivrednim gospodarstvima različitog tipa te ostalih porodica s okućnicom (1970. u tisućama)

Države	P o r o d i c e				
	Total	s poljoprivrednim gospodarstvima			S okućnicom
		isključiva	parcijalna	sporedna	
Beneluks	6.600	200	100	950	800
Francuska	16.400	1.000	250	300	6.300
Njemačka	22.400	450	250	600	6.000
Italija	16.200	900	900	1.800	500*
CEE 1970.	61.500	2.550	1.500	3.650	13.600
Per memoria USA 1960.	55.300		2.400	1.300	12.000

* Nijedan statistički izvor. Približna procjena.

U procjeni se ističe činjenica da se poljoprivreda, zbog različitog pojmovnog određivanja gospodarstava od strane nacionalnih statistika, i tamo gdje se ugasio svaki pojam poduzeća, ponekad nastavlja u šicušnim »franšama«. Pored radničkih vrtova — dragih filantropija s kraja Otočenta — ističu se gradski povrtnjaci, koji služe za rasonodu predstavnicima raznih slobodnih profesija, željnih fizičkog posla. Tako od šezdeset i jedan milijun porodica koje sačinjavaju Evropsku ekonomsku zajednicu, njih više od dvadeset i jednog milijuna — jedna na svake tri porodice — proizvodi živežne namirnice, naravno neka više a neka manje. Još je značajnije da od pedeset i pet milijuna porodica koje nemaju poljoprivrednih gospodarstava, njih skoro četrdeset milijuna pribjegavaju autokonzumu — jedna na četiri.

Potrebno je naglasiti da ovo mjerenje part-time zavisi od njegove definicije.¹⁴ Štoviše, upravo zbog krajnje kompleksnosti i kontradiktornosti ovoga fenomena, potrebno je podvući da je mjerenje najtjesnije povezano s definicijom. Prvi izbor što ga istraživač treba učiniti odnosi se na poimanje onoga »izvan«, a koje — budući da je izvan — upućuje na porijeklo part-time. Da li

¹⁴ Neke značajne razlike između podataka iz tabele 1 i onih objavljenih od strane CEE u *Enquête sur la structure des exploitations agricoles 1966-67*, a nakon štampanja knjige Nacionalnog instituta ruralne sociologije *Gli operai contadini* (Bologna, 1970) u kojoj je ova tabela obrađena, treba uglavnom tražiti u okolnosti da spomenuta anketa nije obuhvatila:

- većinu gospodarstava ispod jednog hektara,
- obiteljsku radnu snagu koja je potpuno uposlena izvan gospodarstva,
- umirovljenike-nepoljoprivrednike.

će uistinu radnici-seljaci biti samo oni koji imaju dva zanimanja (u poljoprivredi i u industriji), ili također i oni koji imaju dvije različite profesionalne pozicije unutar poljoprivrednog sektora?

U Italiji je na primjer popis poljoprivrede od 1970. pokazao da postoji 830.000 gospodarstava na kojima je njihov šef radno aktivan, ali pretežno u nepoljoprivrednom sektoru. Da se ovo »izvan« odnosilo ne na sektor, već na gospodarstvo (u smislu pretežne radne aktivnosti izvan vlastitog gospodarstva, op. pr.), tada bi se broj onih s naizmjeničnim zaposlenjem uvećao za 350.000 poljoprivrednih radnika, koji su ujedino sitni poljoprivrednici.

No ovaj problem nije samo talijanski. Uključivanje ili isključivanje iz part-time i iz kategorija radnika-seljaka onih osoba koje obavljaju dvostruku radnu aktivnost unutar samog poljoprivrednog sektora, može imati vrlo značajne konzekvence. Isto je tako problem da li uključivati ili isključivati sve porodice na kolhozima u Sovjetskom Savezu i u drugim zemljama socijalističke ekonomije gdje se rad na zemlji, koji se vrši putem kooperativnog upravljanja, smjenjuje s onim na komadiću individualnog zemljišta. Jednako vrijedi i za državna gospodarstva, ili sovhoze, u onoj mjeri u kojoj radnici-seljaci raspolažu jednim malim zasebnim udjelom. U određenom smislu sva je istočnoevropska poljoprivreda organizirana na bazi *part-time*.¹⁵

Uz poljoprivredu, i tercijarne djelatnosti postavljaju neke statističke probleme. Kako npr. radnicima-seljacima klasificirati one osobe koje su, izvan svog posjeda, u stvari namještenici odnosno službenici. Iz jedne analize statističkih predviđanja veoma jasno proizlazi da je ogromna većina drugih zaposlenja poljoprivrednika u Sjedinjenim Državama od 1959. godine ušla u statističke kategorije usluga, a ne industrije. Na 100 dvostruko uposlenih, 70 ih je bilo službenika odnosno namještenika ili slobodnih poduzetnika, a samo 20 radnika i 10 poljoprivrednih nadničara.¹⁶ Posljedice su očevidne. Govoriti o radnicima-seljacima u Sjedinjenim Državama, to znači imati u vidu niz mješovitih aktivnosti koje su već sada otrgnute iz konteksta radnika.

Budući da i Engleska potvrđuje ovu tendenciju,¹⁷ valja se zapitati nisu li radnici-seljaci nalik na intenzivnu cvatnju u toku jednog jedinog ljeta, i isto tako brzu ocvalost.

U svijetu u kojem prevladavaju tercijarna zanimanja međusobna podjela poljoprivrednih i nepoljoprivrednih aktivnosti oslanja se na prvom mjestu na »bijeke okovratnike«: službenike-namještenike, stručnjake.

Ipak više treba govoriti o mješovitim aktivnostima u okviru same porodice kao takve, nego o naizmjeničnoj aktivnosti koju obavlja jedan te isti pojedinac.

¹⁵ E. Schinke: *Measuring Productivity, in Soviet Agriculture*, Waersa, December 1966, iznosi podatak da su u godini 1963—64 individualne zemljišne parcele osiguravale 34,2% od cjelokupne poljoprivredne proizvodnje u Sovjetskom Savezu, iako su pokrivale tek 1,3% obradive površine. To se desilo zahvaljujući udjelu od samo 18,4% fiksnih ulaganja, ali zato 43,2% ukupnog iznosa radnih dana. Riječ je, dakle, o *part-time* s drugačijim ekonomskim karakteristikama od onoga u SAD, kojeg obilježava stanovita raspoloživost sa zemljištima i drugim ulaganjima, te ograničenje utroška radnog vremena, što objašnjava dosta niske proizvodne faktore. Tako su u godini 1960. *part-time* gospodarstva i ona rezidencijalna u SAD, predstavljala 30,4% ukupnog broja gospodarstava, ali samo sa 3,3% ostvarenog proizvoda, usprkos 11,8% ukupnog zemljišnog kapitala, te 8,8% stočnog fonda i 17% strojnog parka.

Cfr. L. G. Tweeten: »Income structure of farms by economic class«, in *Journal of farm Economics*, may 1965.

¹⁶ D. E. Hathaway — A. A. Waldo: *op. cit.* Podaci prerađeni od strane Nacionalnog instituta za ruralnu sociologiju.

¹⁷ J. Ashton — E. E. Cracknall: *Agricultural Holdings and Farm Business, in England and Wales*, izvještaj na sastanku Agricultural Economics Society, jula 1961.

U Francuskoj je navedenim istraživanjem od 1963. godine utvrđeno da na 408.000 osoba koje su prisutne na poljoprivrednim gospodarstvima, ali su izvan njih, 224.000 osoba su potpuno otrgnute od tradicionalne aktivnosti i ne prihvaćaju je se čak ni u momentima najveće nužde. U Njemačkoj se ovaj radnički sloj, uklopljen u seljački ambijent, sastojao od 286.000 osoba u 1966-1967. g. a njima je kao pandan služio otprilike isto toliki broj osoba s naizmjeničnim uposlenjem klasičnoga tipa, dakle istinskih radnika-seljaka.¹⁸

U Italiji — statistički se podaci odnose uglavnom na porodice poljoprivrednika — istraživanja su pokazala da u 1967. godini između 100 osoba koje su prisutne na gospodarstvima provincija Torina, Milana, Brescie, Padove i Rima, a uposlene su izvan poljoprivrede, otprilike polovina ih ostaje tuđincima na posjedu. Tako dobiva na značaju jedna karakteristična manifestacija suvremenog ruralnog života, koja se javlja i u zemljama s različitim političkim režimom i socijalnom strukturom (npr. Poljska i Japan): na gospodarstvu zajednički živi oko istog ognjišta stanoviti broj osoba koje nemaju nikakve veze s produktivnom aktivnosti gospodarstva, ili barem ne s poslovima na njemu. To su ovdje gosti, a ne osobe s naizmjeničnim uposlenjem. Po svojoj prilici seljačka komponenta porodice pruža im ovu povlasticu nesudjelovanja u zajedničkom poduzeću kao uzvrat za zadovoljstvo što su svi na okupu, što se i dalje redovito viđaju vlastita djeca ili srodnici, nepoljoprivrednici. Ostaje da se sazna da li ovi »gosti« sa svoje strane, barem jednim dijelom plaće, uzvraćaju za takvu povlasticu i produljen boravak pod očinskim krovom i za očinskim stolom.

Ne kaže se slučajno »očinski«, pošto upravo najmlađi, dakle naročito oni, vide u sektorima djelatnosti izvan poljoprivrede mogućnosti samostalnog načina života koji im dopušta da ostanu živjeti u porodici bez preuzimanja obaveza na porodičnom gospodarstvu. U provinciji Brescia prosječna je doba obaju spolova s isključivim zaposlenjem u drugim sektorima 25,9 godina; za istinske i prave *part-timerse* ta dob iznosi 31,8 godinu. Za one koji su uposleni na drugim poljoprivrednim gospodarstvima ta dob iznosi 37,6, a za one koji su radno aktivni samo na vlastitom gospodarstvu — 45,3 godina. Što se takve osobe više udaljavaju od vlastitog gospodarstva, to se i njihova prosječna životna dob postepeno smanjuje.

Muškarci lakše prihvataju *part-time*, u doslovnom značenju tog izraza, kao istovremenu uposlenost u više sektora. Za žene, naprotiv, industrija i usluge su češća prilika da započnu svoju ekonomsku egzistenciju usporedo s onom porodičnom. No to ne znači da nazočnost ženskih osoba na gospodarstvima nije posve bitna u strategiji radnika-seljaka. Jedna nova tipologija koja je dobila krila odnosi se na supruge, a ne na kćeri: gospodarstva tipa radnika-seljanke (*operaio-contadina*).¹⁹

U svim ovim slučajevima suprotnosti između pojma »gosta« i pojma »naizmjenično uposlenoga« postaje na kraju radikalna. U stvari, »gost« nije više samo djevojka koju se oslobađa od posla na gospodarstvu — kako bi mogla raditi i na taj način sebi stvoriti miraz, ili mladić kojega se ostavlja slobodnim

¹⁸ Gruener Bericht: 1968, pp. 62—63.

¹⁹ Tako, u običajenom duhovitošću pišu M. Cépède — A. Madec: »Ako su radnici-seljaci kritizirani, gospodarstva tipa radnika-seljanke su zasigurno živa«. *Contribution de la sociologie à l'économie rurale*, Paris, 1965, pp.: 38.

da bi se s više mira mogao posvetiti sudiju: »gost« je u ovom slučaju i sam kućedomaćin koji ženi povjerava vođenje gospodarstva — na kojemu je spreman živjeti, ali ne i naprezati se.

Koliko god bili ekstenzivni kao rješenje, ovi slučajevi su sve prije nego rijetki. U Italiji se upravo formulira procjena koja se odnosi na oko 700.000 gospodarstava, čiji su šefovi klasificirani kao osobe s punom uposlenošću na gospodarstvu, i to samo zbog toga što se Centralni institut za statistiku nije prihvatio zadatka da izvrši identifikaciju šefa s glavom porodice. Istina je, noviti broj umirovljenika — nepoljoprivrednika koji su možda oduvijek shvaćeni, međutim, da se u tih 700.000 gospodarstava nalazi, zajedno s »gostima«, starnoviti broj umirovljenika — nepoljoprivrednika koji su možda oduvijek shvaćali svoju egzistenciju kao ravnotežu između dvaju sektora. Na primjer, željezničar seljačkog porijekla koji, nakon što je završio državnu službu, ulaže svu svoju ušteđevinu u kupovinu sićušnog imanja na kojemu će provesti ostatak života, predstavlja vrlo prisutnu figuru u ovom potonjem sloju radnika-seljaka.

Sintetički uzevši, od ukupno 3,607.000 poljoprivrednih gospodarstava, koliko ih je bilo obuhvaćeno popisom u Italiji 1970. godine, broj gospodarstava radnika-seljaka iznosio je:

1) 830.000, ako se prihvati definicija ISTAT-a prema kojoj je radnik-seljak samo onaj koji »alternira« između dva sektora (pravi radnici, namještenici-službenici, trgovci, zanatlije, i, štoviše, predstavnici gradskih slobodnih zanimanja);

2) 1,180.000, ako ovaj pojam »alternanti« uključuje i poljoprivredne radnike;

3) barem 1,800.000 - 1,900.000, ako se »alternantima« pridruže »gosti« i umirovljenici-nepoljoprivrednici koji danas imaju puno uposlenje u poljoprivredi.

Ovu treću procjenu prihvatio je Nacionalni institut za ruralnu sociologiju u svojim istraživanjima part-time. U njoj se ističe da je preko 50% talijanskih poljoprivrednih gospodarstava u rukama radnika-seljaka čija je vanjska aktivnost očito prevladajuća. Gospodarstva radnika-seljaka (ili seljaka-radnika) penju se na preko 2,700.000 ako im se priključe i porodice u kojih vanjsku aktivnost obavljaju samo neki članovi, ali ne i glava porodice, ili ako je obavlja i glava porodice, ali samo marginalno, pa se stoga može tvrditi da je gospodarstvo u rukama porodice koja je u osnovi poljoprivredna.

Nedavno je Nacionalni institut za ruralnu sociologiju izvršio procjenu prihoda kojeg su ostvarili radnici-seljaci.²⁰ Procjena se zasniva na množenju broja hektara (što ih je ISTAT dodijelio radnicima seljacima tipa »alternanti«) sa srednjim vrijednostima po hektaru, koje je izračuno INSOR za gospodarstva bilo kojeg tipa u agrarnoj godini 1970-71; u toku te godine ukupna tržišna proizvodnja u poljoprivredi iznosila 6.615,1 milijardi lira.

Treba prije svega utvrditi razdiobu kategorije »alternanti« prema razredima površina, imajući na umu da korištena poljoprivredna površina, u talijanskom totalu prekriva 17,5 milijuna hektara (tabela 2).

²⁰ INSOR: *Produzione agricola strati sociali*, Ed. Angeli, Milano, 1974.

Tabela 2

Gospodarstva kojima upravljaju osobe s uposlenjem izvan poljoprivrede, njihova distribucija prema razredima korištenih poljoprivrednih površina i procjena ukupne tržišne proizvodnje

Razredi korištenih poljoprivrednih površina	Gospodarstva (1)	Površine (2)	Ukupna tržišna proizvodnja		
			Srednja vrijednost po ha	Total (u milijunima lira) (3)	% od nacionalne vrijednosti za svaki raz.
Bez KPP	24.068	—	—	47.236	39,5
Do 1 ha	435.760	215.656	805	173.578	31,5
1—2	164.639	246.947	597	147.205	24,2
2—3	73.639	185.220	526	96.966	19,0
3—5	60.618	239.274	480	114.173	14,5
5—10	39.305	276.953	442	122.490	10,1
10—20	16.529	229.540	402	93.027	9,1
20—30	5.067	123.851	361	44.923	10,7
30—50	4.216	161.987	328	53.354	12,8
50—100	3.320	231.524	280	64.576	14,8
Preko 100	3.080	835.190	137	114.170	21,3
Total	830.241	2,746.142	390	1,071.698	16,2
Od čega do 10	773.961	1,164.050	562	654.412	17,8
Preko 10	32.212	1,582.092	234	370.050	13,1

Prvo što se nameće pažnji promatrača jest relativna brojnost osoba s uposlenjem izvan poljoprivrede, koje u svojstvu starješina gospodarstva nalazimo i u razredima s velikom površinom.

Doista, velika većina ih je skupljena u razredima ispod dva hektara ili, u svakom slučaju, do pet hektara. Ali ne treba zaboraviti da je u tim razredima koncentrirana i golemo većina talijanskih poljoprivrednih gospodarstava. Najveća gospodarstva, kao i ona najmanja, tjeraju na višestruku profesionalnu aktivnost, a najmanje postotke »alternacije« susrećemo između 5 i 30 ha korištenih poljoprivrednih površina, što odgovara dovoljno velikom gospodarstvu da potpuno uposli vlastitog šefa, ali ne tako velikom da bi ga upravilo na ostvarenje drugih ambicija.

Primjenjujući srednje vrijednosti, koje odgovaraju pojedinim razredima površina, na 830.241 gospodarstvu s 2,746.142 ha dobiva se ukupna tržišna proizvodnja u vrijednosti od 1,071.698 milijuna lira, što je jednako 16,2% vrijednosti u nacionalnom totalu.

Tako dobivene svote mogu izazvati stanovite nedoumice: u njihovu se svjetlu nazočnost radnika-seljaka pokazuje još većom nego što se pretpostavljalo. U stvari, ako bi se drugim kategorijama *part-timersa* dodijelile iste srednje vrijednosti što ih je klasificirao ISTAT za kategoriju naizmjenično uposlenih, tada bi upotrebljive poljoprivredne površine koje pripadaju svim njima zajedno premašile šest milijuna hektara, s preko 35% vrijednosti ukupne tržišne proizvodnje od nacionalnog totala.

Vjerojatno je da su stvarne vrijednosti niže, prije svega zbog toga što nadničari, »gosti« i umirovljenci — nepoljoprivrednici raspolažu površinama za koje se može pretpostaviti da su manje od procijenjenih i, naročito, da su manje produktivne (to je slučaj s usitnjenim komadićima zemljišta, manje ili više napuštenim, što ih ISTAT i dalje klasificira kao gospodarstva makar predstavljaju prosto vlasništvo, stavke u katastru), a drugo, zbog toga što su među gospodarstva naizmjenično uposlenih osoba — kako je ove posljednje definirao ISTAT — uključena ne samo gospodarstva pravih radnika-seljaka u doslovnom smislu, nego i gospodarstva brojnih gradskih poduzetnika (industrijalaca, advokata, liječnika itd.), koje je vjerojatno moguće izjednačiti s onih 32.212 osoba s posjedima iznad 10 ha i, dobrim dijelom, 24.068 osoba bez korištenih poljoprivrednih površina, budući da se bave intenzivnim uzgojem stoke (tabela 2, op. pr.)

Ograničimo li istraživanje na gospodarstva pravih radnika-seljaka s manje od 10 ha korištenih poljoprivrednih površina, doći ćemo do stratuma od 773.961 gospodarstvo s 1,164.000 ha i s 654.412 milijuna lira od ukupne tržišne proizvodnje (tabela 2, op. pr.).

Može se dakle zaključiti da udio pravih radnika-seljaka u vrijednosti ukupne nacionalne tržišne proizvodnje ostaje ispod 10%, a jedva će doseći 20% (s oko 2,000.000 ha) ako se ovima pridruže druge kategorije *part-time* seljaka, što bi se podudaralo s već spomenutim brojem od 1,800.000 — 1,900.000 osoba.

Čak i u ovim redimenzioniranim okvirima značajna prisutnost radnika-seljaka na izvjestan način uvjetuje razvoj zemljišne strukture.

Ta se prisutnost barem relativno povećava, budući da je od oko 700.000 gospodarstva, iščezlih između 1961. i 1970. godine, bilo barem 500.000 »čistih« i samo 200.000 gospodarstava radnika-seljaka. Ona se povećava i u tom smislu što, kao prva, iščezavaju gospodarstva sa stokom, dakle ona koja zahtijevaju napornije i neprekidne poslove. Od 700.000 gospodarstava koja su iščezla kroz devet godina, oko 600.000 gospodarstava su držala goveda, pretežno u malom broju. I ovaj podatak potvrđuje široku koincidenciju koja postoji između općeg smanjenja broja poljoprivrednih gospodarstava i afirmacije oblika *part-time*, koji su nastali upravo kroz smjenjivanje tradicionalnog piemontskog i lombardijskog seljaka-radnika (snabdjevenog kravicom) s novim tipom *part-timersa*, uzgajivača vinove loze i maslina, koji iznalazi kombinacije profesionalnih aktivnosti, polazeći pritom od jednog »čistog« posjeda, a ne od posjeda »uprljanog đubretom«.

Čvrsto usidrena u vanjskoj privredi, egzistirajući kao njezin puki privjesak, ova prva grupa gospodarstava — u stvari dopunskih — i pored najnižeg prosječnog obima proizvodnje koji ne prelazi 700 hiljada lira završit će tako da neće predstavljati poseban problem. Uglavnom će se raditi o tome da im se omogući razvoj prema folklorističkim oblicima proizvodnje, proizvodnje namirnica na zanatski način, ili prema čistom autokonzumu. Na taj način masovno tržište poljoprivrednih proizvoda neće biti ometano pretjeranim usitnjavanjem ponude, a javna administracija prekomjernim gomilanjem zahtjeva za povišenjem cijena (troškovi administracije obično su veći od odobrenog iznosa).

Uz ovu ogradu, nesumnjivo je da kombinacija poljodjelskih i nepoljodjelskih djelatnosti u suvremenim društvenim okolnostima predstavljaju prijeko potrebno sredstvo politike teritorija, kako bi se u selu zadržale porodice koje su i inače zahvaćene eksodusom.²¹

(S talijanskog preveo dr Mirko Martić)

Summary

ORIGIN, DEFINITIONS AND DISTRIBUTION OF PART-TIME FARMING

The combination of agricultural and non-agricultural activities on peasant small-holdings in Italy and France has a long tradition. Reliable proofs of this have been found by the author in literary and historical works (Manzoni, Michelet).

The terminological determination and definition of the combination of agricultural and non-agricultural activities is fairly complex. The definition of part-time farming as proposed by the Italian National Institute for Rural Sociology (INSOR) and quoted by the author suggests (a) that the essence of part-time farming does not derive from the farm but the family which keeps it, (b) that it is possible to construct a continuum of part-time farming with respect to category, modalities and intensity of the activity of individuals and the family, (c) that the characteristics of part-time farming derive from the activity of persons rather than from the nature of their income and (d) that part-time farming assumes division of employment between two sectors of regular activity or between two positions within one activity.

The author distinguishes between pure farms where none of the household members is employed outside the farm, partial farms where most of the activity of the members takes place on the farm, and ancillary farms where the farming activity of the members in relation with their other jobs is of a supplementary nature. The author gives an interesting estimate of the number of pure, partial and ancillary farms and households with garden plots in the countries of the West European Economic Community (excluding Great Britain, Eire and Denmark).

According to the author's estimate regarding Italy, real peasant/workers, i. e. those who are employed in two sectors and live on farms comprising less than 10 hectares of land, supply less than 10% of the country's total agricultural production for the market. If to these are added other categories of part-time farmers (pensioners living on farms, and »guests« i. e. members of the household employed outside agriculture and working on the farm only intermittently), the respective share in the country's total agricultural production is less than 20%.

The author believes that the small supplementary part-time farms will develop in the direction of production for recreational purposes, production of the traditional type, or production exclusively for private consumption. At the same time, the combination of agricultural and non-agricultural activities offers certain advantages in spatial development policy as it can help to prevent the total evacuation of certain rural areas affected by emigration.

²¹ Kao što su zacijelo ustanovili čitaoci časopisa *Sociologije sela*, metoda kojom se služio Nacionalni institut za ruralnu sociologiju (INSOR) strogo je statističkog tipa, bez ikakvog ustupka onom načinu slikovitog opisivanja koje bi željelo da bude psihološko, a u stvari je novinarsko. To ne znači da se INSOR služio jedino podacima što ih je prikupio Centralni institut za statistiku. Naprotiv, rezultati popisa poljoprivrede 1970. godine bili su podvrgnuti prethodnoj provjeri putem izvođenja istraživanja na uzorku, zasnovanih na intervjuima u pet navedenih provincija: Torina, Milana, Padove, Brescie i Rima. Ali takvi intervjui, sakupljeni u pet svezaka *Famiglie coltivatrici e attività non agricole* (Roma, 1968), bili su precizno statistički usmjereni, i to prema utvrđivanju činjenica, a ne prema mišljenjima ili društvenim stanjima. Istraživanja INSOR-a izvođena su više na tzv. *parcijalnim* gospodarstvima, nego na onim nuzgrednim, kako bi ih se jasno razlikovalo od tzv. *isključivih* gospodarstava.

Резюме

ПРОИСХОЖДЕНИЕ, ДЕФИНИЦИИ И РАСПРОСТРАНЕННОСТЬ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА С ЧАСТИЧНЫМ ВРЕМЕНЕМ

Комбинация сельскохозяйственных и несельскохозяйственных активностей в крестьянских хозяйствах Италии и Франции имеет длинную традицию. Автор находит об этом убедительные подтверждения в исторических произведениях (Manzoni, Michelet).

Терминологическое определение и дефиниция комбинации сельскохозяйственной и несельскохозяйственной активности весьма сложны. В основе дефиниции сельского хозяйства с частичным временем, предложенной Национальным институтам по вопросам социологии деревни (ИНСОР) автор отмечает следующие факты: а) сущность частичной занятости в сельском хозяйстве определяет влияние семьи а не определяет как это было принято — само хозяйство, главную роль имеет семья ведущая это хозяйство, б) возможность построения континуума частичной занятости в сельском хозяйстве, несмотря на природу, модальность, интенсивность активности отдельных лиц и семей, в) характерные свойства сельского хозяйства образуются на основании деятельности отдельных лиц с частичным временем занятости, г) частичная занятость в сельском хозяйстве предполагает разделение занятости между двумя секторами профессиональной деятельности или между двумя позициями внутри одной деятельности.

Автором затем отмечены исключительные хозяйства в рамках которых заняты все их члены, затем частичные хозяйства в которых преимущественно заняты их члены и второстепенные хозяйства в которых активность членов в обработке земли по отношению к другим активностям имеет дополнительный характер. Интересна оценка численности исключительных, частичных, второстепенных хозяйств и тех — с приусадебным участком в странах западноевропейского экономического содружества (за исключением Великобритании, Ирландии и Дании) которая приведена автором этой статьи.

По оценке автора, настоящие крестьяне-работники т. е. лица занятые в двух секторах и живут на участках меньше 10 га реализуют ниже 10% общего рыночного сельскохозяйственного производства. В случае присоединения других категорий сельскохозяйственных работников с частичным временем занятости (пенсионеры которые проживают в хозяйстве и «гости» т. е. члены работающие вне хозяйства а только временно заняты в самом хозяйстве), доля участия в сельскохозяйственном производстве ниже 20%.

Завершающий раздел автор посветил толкованию мелких дополнительных сельскохозяйственных семейных предприятий с частичным временем занятости, рост которых в связи с фольклористическими видами производства, ремесленным производством пищевых продуктов или чистым производством для собственного потребления. Кроме упомянутого, комбинация сельскохозяйственных и несельскохозяйственных деятельностей является важным средством пространственной политики, благодаря которой замедляется отлив из сельского простора в районах усиленной миграции.